

Petr Fiala:

EVROPSKÝ MEZIČAS. NOVÉ OTÁZKY EVROPSKÉ INTEGRACE

Brno, Společnost pro odbornou literaturu, Barrister & Principal, 2007, 1. vydání, 174 stran.

Knihy toho druhu, mezi něž patří poslední práce brněnského politologa Petra Fialy, nejsou českými politology psány příliš často. Pojetím, samozřejmě nikoliv obsahem, by bylo možno Fialovu práci přiřadit k takovým knihám, jako Bobbiova *Pravice a levice*¹, Dahlova kniha *O demokracii*², nebo Sartoriho *Pluralismus, multikulturalismus a přístěhovačci*³. Co mají tyto knihy společného? Jsou to práce renomovaných odborníků na politické vědy, jež se snaží z odborného hlediska naprosto korektně a fundovaně analyzovat aktuální politické problémy tak, aby byly srozumitelné nejen dalším odborníkům, ale také širšímu publiku. Společnou vlastností těchto děl je rovněž kritičnost vůči „duchu doby“ a „samozřejmým pravdám“ tolik drahým většině módních intelektuálů.

Bobbio ve své knize vyvrátil přesvědčivě módní tezi o úpadku významu ideologického dělení na pravici a levice. Sartori se velmi kriticky vyjádřil k dnes takřka posvátnému kultu multikulturalismu. Petr Fiala si za téma své práce vybral současný stav a problémy evropské integrace. Výběr tématu není náhodný, Fiala se těmto otázkám věnuje dlouhodobě. V českých luzích a hájích je však velmi podstatné, že na Evropskou unii nenahlíží prizmaty různých teorií evropské integrace, jejichž kořeny tkví v oblasti mezinárodních vztahů, ale posuzuje danou problematiku prostřednictvím nástrojů, jež mu nabízí komparativní politologie a analýza *policy*. Toto konceptuální zacílení je nutné přivítat. Posuny, k nimž v evropské integraci od počátku 90. let došlo, použití nástrojů komparativní

politologie nejen opravňují, ale také vyžadují. Navíc se tak nabízí možnost jak doplnit instrumentarium tradičních nástrojů výzkumu EU, které jsou mnohdy již nevyhovující, mnohdy zatížené normativními konotacemi. Tím se dostáváme k dalšímu pozitivu Fialovy knihy. Pojednává nejen o technických aspektech integrace, ale také o hodnotách, které byly a jsou přítomny v evropské politice. Text ovšem není pokusem o jejich obhajobu či kritiku, hodnoty samotné jsou pojednávány v rámci striktně empiricko-analytického paradigmatu. Fiala tak ukazuje, že ani toto dominantní paradigma politické vědy nemůže na analýzu hodnot zcela rezignovat, ale také ukazuje, jak s hodnotami pracovat, aniž by se vytratil důraz na empiričnost bádání a analytičnost vědeckého přístupu.

Fiala vychází z předpokladu, že se současná evropská integrace nachází v určité mezifázi, kdy se snaha o udržení demokratických politických mechanismů dostává do zjevného napětí s nadnárodním rámcem integrace. Komplexnost Evropské unie jakožto sdruženého systému složeného ze systémů jejích členských států a samotné evropské roviny vybízí k novým otázkám, které byly bohužel až do neúspěchu ratifikace ústavní smlouvy ve Francii a Nizozemí ponechávány stranou nejen politiky, ale i odborníky na danou problematiku.

Fialova práce je rozdělena do tří oddílů. V prvním oddíle se věnuje tomu, jak se EU změnila po rozšíření v roce 2004 a jaké jsou vztahy mezi původní evropskou patnáctkou a „novou“ evropskou desítkou (či, dnes, dvanáctkou). Fiala analyzoval příčiny určité „únavy“ z integrace, poukázal na dlouho přehlížený fakt o nesouměřitelnosti (či spíše nepřímé úměrnosti) dynamiky rozšiřování a dynamiky prohlubování integrace. Určitou desilusi v nových členských státech vysvětlil zdařile pomocí svého konceptu dvojí transformace, ale stranou neponechal ani aspekty euro-atlantického partnerství a určité nevraživosti občanů „staré“ Evropské unie vůči nováčkům. Fiala oprávněně poukázal na zjevnou aroganci

velkých zemí a skryté národní zájmy, jež byly haleny do vzletných frází o evropské integraci. Možná poněkud podcenil domácí důvody desiluse, které by bylo možno spatřovat v chování politiků nových členských zemí těsně před vstupem. EU byla instrumentalizována politickými elitami kandidátských zemí k prosazení jakýchkoliv nepopulárních opatření, čímž její kredit v očích veřejnosti nutně klesal.

Cenná je Fialova analýza míry konsolidace demokracie ve střední Evropě. Fialovo konstatování, že „česká společnost je stejně postkomunistická, jako je Španělsko postfrankistické nebo Německo postnacistické“ (s. 39) jen potvrzuje poznatky odborníků zabývajících se procesem demokratizace.⁴ Z toho logicky plyne, že nemá smysl u států jako Česká republika hovořit o omezené míře demokratické konsolidace. Fiala ostatně úspěšně problematizoval samotný pojem „konsolidovaná demokracie“ s poukazem na otevřenost demokracie jako systému vlády, která vylučuje možnost dosažení *plně* stabilního a konsolidovaného prostředí. Fiala si je samozřejmě vědom jevů, které demokracii potenciálně ohrožují. Poukázal v této souvislosti na specifické formy medializace politiky, politickou korektnost, jež ubíjí demokratickou diskusi, přečeňování faktoru jistoty a bezpečí, jehož maximalizace ohrožuje naši svobodu, růst kontroly na úkor soukromí, či demografickou krizi. To jsou však jevy, jež ohrožují všechny demokratické režimy.

Obdobně společným rysem „staré“ i „nové“ Evropy je revival národních zájmů. Fiala hovoří o tendenci k re-nacionalizaci politiky, což ovšem není pouhý návrat ke starým formám nacionalismu. Ve střední Evropě má tento proces silné kořeny v návratu témat minulosti do současné politiky, ovšem to se týká nejen zemí posledních vln rozšiřování, ale také Rakouska, Německa, či Švýcarska. Dalším faktorem, jenž působí v celé Evropě, je tlak globalizace, který produkuje jako reakci posilování významu inovované národní

identity rostoucí z potřeby „blízké“ či „srozumitelné“ politické identity. I zde je možno s Fialovými rozbory souhlasit. Pouze implicitní odmítnutí konceptu centrum-periferie pro analýzu těchto pohybů (viz s. 60) lze považovat za předčasné. Vztah centrum-periferie nemá pouze teritoriální rozměr, může mít rozměr funkcionální (ekonomický, politický a/nebo sociální). Ostatně, „Brusel“ může být sice vnímán spíše jako místo kulturně-politické imaginace, než jako reálné centrum, avšak i vůči takovému imaginárnímu centru lze postavit periferní formu protestu.

Druhým oddílem knihy je studie zabývající se evropskými hodnotami. Tento oddíl považuji za klíčový. Fiala zde rozebral problémy, jež se nedotýkají pouze evropské integrace samotné. Ta by koneckonců neměla být chápána jako nějaké dobro „o sobě“, ale spíše jako prostředek pro rozvoj demokracie na evropském kontinentu. Fialova poznámka o přílišné samozřejmosti demokracie a občanských svobod, jež mají Evropané mylně za jednu provždy garantované, platí i pro demokracii uvnitř národního státu stejně, jako poukaz na unikátní kombinaci demokratické formy vlády a občanských svobod Západu. Fiala zde kriticky rozvinul Dahlov a Schumpeterův koncept demokracie, ale překročil stín pouhého mechanického pojetí demokracie důrazem na její specifickou kvalitu (viz pojetí Vladimíra Čermáka). V tomto kontextu analyzoval Fiala nebezpečí, jimž musejí současné evropské demokracie čelit.

Nebezpečí číslo jedna pramení z područí, do něhož se dostala politika ve vztahu k pop-kultuře. Jako příklad můžeme klidně uvést „problematickou“ úroveň a průběh debaty o rozmístění amerického protiraketového systému na území ČR. Politika je vnímána jako součást zábavy (pojem *infotainmentu*), politik je vystaven teroru průměrnosti a přelétavého veřejného mínění. Kult průzkumů veřejného mínění vede k pokřivené selekci politické agendy, ale také k tomu, že některá významná témata mizí z veřejného prostoru,

aby se nestala „obětí“ těchto fenoménů. Specifická medializace politiky tak podrývá řadu liberálních hodnot, bez nichž může demokracie existovat jen velmi obtížně.

Druhé nebezpečí souvisí s tendencí směřovat svobodu za větší míru jistoty. Současná společnost má tendenci odmítat jak riziko, tak samostatnost a zodpovědnost. Počet občanů závislých na státu roste, avšak stát sám již naráží na meze svých možností garantovat nejen růst blahobytu, ale i jeho současnou míru. Roste byrokratizace a regulace osobního života. Fiala to vyjádřil přesně: „V zájmu zabezpečení bez odpovědnosti, života bez rizika se necháváme stále více omezovat a regulovat, za bezpečnost a jistotu nabízíme svoji svobodu. Ale to už tu přece v jiné podobě bylo. Moderní totalitní režimy vznikaly mj. ze zneužití touhy po spravedlnosti, na základě představy, že lze problémy odstranit lepší regulací společnosti. Politika ale nikdy neuměla řešit všechno, stát není dobrým správcem našich životů, a když se o něco takového pokusí, pak to dříve či později vede k nějaké formě nedemokratické vlády“ (s. 74). Občanská apatie vznikající jako vedlejší produkt těchto jevů představuje pro demokracii další významné nebezpečí. Fialovy úvahy se dále týkaly personalizace a kriminalizace politiky. Jeho analýza problémů je obecně přehledná a přesně zacílená. Možná by ale nebylo od věci věnovat se více přesunu rozhodování z politického prostoru do sféry administrativy a zejména zvyšování politické role soudů a soudní moci.

Obecné poznámky jsou následovány zajímavou případovou studií, jež je věnována problému vztahu náboženství a politiky. Fiala analyzoval návrat náboženství do politiky v nových formách, které ohrožují převládající pojetí náboženských fenoménů a církví jako pouhých součástí občanské společnosti. Na příkladu islámu Fiala jasně doložil, že tyto nové formy politizace náboženství mohou představovat pro současnou sekulární Evropu velký problém a že Evropa sama svým macešským

chováním k vlastnímu židovsko-křesťanskému dědictví ochromuje schopnost těmto výzvám čelit.

Poslední oddíl knihy je věnován diskusi na téma vztahu demokracie a evropské integrace. Evropská ústava vnesla do evropské integrace novou kvalitativní dimenzi. „Klíčovou otázkou ovšem je, zda vůbec Evropská unie nějakou ústavu potřebuje. Teprve při jejím kladném zodpovězení by bylo rozumné uvažovat nad tím, jaká má být. Proces přípravy a schvalování evropské ústavní smlouvy však probíhal právě naopak“ (s. 102). Neuvěřitelná akcelerace změn smluvního rámce EU od počátku 90. let nejen, že vytěsnila evaluaci dosažených výsledků, ale v konečném důsledku znemožnila i racionální a věcnou diskusi zastánců a odpůrců různých nabízejících se řešení. Návrh evropské ústavní smlouvy implikuje ve funkční i symbolické rovině posun EU směrem ke státu. Unie však státem není a to zejména v těch parametrech, které tvoří politicko-společenské podloží fungování moderního státu. Fiala rozebral v této souvislosti zejména skutečnost, že EU nemá striktně vzato žádné občany, ale zejména neexistuje žádný evropský ethnos ani démos. To ovšem problematizuje legitimitu politického systému EU. Historie ukazuje, že lze jen velmi komplikovaně vytvořit démos bez společného etnického základu a i tak by se jednalo o velmi dlouhý proces, k němuž dnes nejsou položeny ani základy. Jenže pak zůstává, jak poznamenává Fiala, proces evropské integrace stále jen v rukou elit a tudíž se jedná o proces s velmi omezenými možnostmi demokratické kontroly. Tato tvrzení doložil Fiala například rozborem voleb do Evropského parlamentu, které nelze chápat ani tak jako projev demokracie, ale spíše jako další důkaz hlubokého demokratického deficitu EU.

Neúspěch procesu ratifikace evropské ústavní smlouvy ovšem podle Fialy konečně otevřel cestu k rozumné diskusi o dalším směřování evropské integrace. Vyjevil nesoulad mezi cíli elit a politickými preferencemi obča-

nů členských zemí. Ukázal také, že skutečně neexistuje evropský veřejný prostor, v němž by se dala demokraticky nastolovat a kontrolovat politická agenda. Zejména však tento neúspěch poukázal na skutečnost, že přílišná akcelerace prohlubování evropské integrace tento cíl spíše v konečném důsledku poškozují. Pro rychlost, s níž byla evropská ústavní smlouva připravována, nezbyl čas ani na to, aby byl dokončen přirozený politický cyklus implementace a evaluace smlouvy z Nice. Jak píše Fiala, „problémy integrace nelze překonat jejím nepromyšleným a administrativně či soudně řízeným prohlubováním, jež je pouze politicky *akceptováno*. Proces integrace musí být znovu vrácen pod politickou kontrolu a nadále více *utvářen* prostředky demokratické politiky“ (s. 141). Toto varování před sociálním a politickým konstruktivismem je jedním z nejvýraznějších poselství knihy.

Přestože některé části knihy byly již publikovány jako dílčí studie, struktura knihy působí velmi organicky. Jazyk práce je velmi čtivý, struktura knihy umožňuje sledovat bez problémů všechny hlavní směry argumentace. Mýlil by se ten, kdo by Fialovu práci interpretoval jako výraz euroskepticismu, neboť Fiala na žádném místě nevystoupil z pravidel nazírání a pojednávání látky vlastních empiricko-analytickému paradigmatu. Mýlil by se i ten, kdo by v publikaci spatřoval pouze další, byť rozumnou knihu o Evropské unii. Fialova práce je spíše příspěvkem do nekončící diskuse o osudech evropské demokracie, jejím současném stavu a potenciálních budoucích rizicích. Příspěvkem, který překonává jeden ze zásadních deficitů současné politické vědy – nízkou sdělitelnost čtenářům mimo politologickou obec samotnou. Vznikla tak zajímavá, místy provokativní a hlavně srozumitelná práce, která nese popularizační potenciál v tom nejlepší slova smyslu, aniž by rezignovala na vysokou odbornou úroveň. Pokud by takových knih bylo více, snad by česká politologie mohla ztratit pejorativní nálepku, kterou u řady občanů bohužel má.

Poznámky

1. Bobbio, Norberto 2003. *Pravice a levice. Důvod a smysl rozdělení politické scény*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
2. Dahl, Robert A. 2001. *O demokracii. Průvodce pro občany*. Praha: Portál.
3. Sartori, Giovanni 2005. *Pluralismus, multikulturalismus a přistěhovalci. Esej o multietnické společnosti*. Praha: Dokořán.
4. Namátkově např. Kubát, Michal 2006. „Několik otázek k problematice demokratické konsolidace politického systému České republiky“. In: *Parlamentní volby 2006 a česká politika*. Eds. Břetislav Dančák a Vít Hloušek. Brno: IIPS, 38–51.

Vít Hloušek,

Mezinárodní politologický ústav a Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, Brno

Marek Ženišek:

PŘECHODY K DEMOKRACII V TEORII A PRAXI

Plzeň, Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s. r. o., Filosofická fakulta Západočeské univerzity v Plzni, 2006, 1. vydání, 222 stran.

Nechce se takřka ani věřit, že od publikování studie Vladimíry Dvořákové a Jiřího Kuncce *O přechodech k demokracii* (SLON 1994), v níž se její autoři, jako první čeští politologové, pokusili představit tuzemskému čtenáři základní teorie, klasifikace a obecně gnoseologické postupy soudobého tranzitologického snažení, již uběhlo více jak deset let.

Nezaškodí si připomenout: transitologie v tom čase prožívala nebývalý rozmach, představujíc pro nezanedbatelnou (metodologicky, resp. paradigmaticky víceméně dobře definovatelnou) část politologické obce novou a vítanou nadějí a výzvou. Téma přechodů k demokracii, v 80. letech mírně zaprášené až omšelé, ale rozkladem sovětského